

*РАДЬКО П.Г., кандидат історичних наук, доцент
Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка*

НОВІТНЯ УКРАЇНСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917–1920 РР.)

Новітня українська історіографія, досліджуючи національні традиції державотворення українського народу, намагалася знайти відповідь на питання: чому Українська держава в результаті визвольних змагань 1917–1920 рр., проголосивши свою незалежність, не змогла утриматися, і замість волі та самостійності Україна більш ніж на 70 років отримала комуністичну диктатуру? Звичайно, сучасні українські історики В. Верстюк [2], В. Капелюшний [3], Р. Млиновецький [4], Ю. Павленко [5], Р. Пиріг [6], О. Реєнт [7], продовжуючи кращі наукові традиції, зокрема Д. Дорошенка [1], намагалися ґрунтовно і всебічно пояснити це.

По-перше, молода Українська держава опинилася тоді у вкрай складному і несприятливому міжнародному оточенні, виступаючи (до речі, як і тепер) не тільки, а подекуди і не стільки суб'єктом, а й об'єктом зовнішньополітичної гри. Але несправедливо і недалекоглядно було б вбачати кінцеві причини поразки визвольних змагань тих часів лише в цьому, ігноруючи помилки, припущені безпосередньо самими українськими урядами. Історична література акцентувала увагу на тому, що у 1917–1920 рр. Україна мала територію й ресурси, які потенційно цілком забезпечували можливість її не тільки самостійного розвитку, а й протистояння ворожим зовнішнім силам. Таким чином, основну причину поразок і невдач необхідно шукати у сфері людського фактора, в суспільній свідомості та діяльності провідних політичних сил, української національної еліти.

Історики визнали, що на відміну від сьогодення на початку ХХ ст. економіка України була у вищій мірі самодостатньою, і країна могла повністю забезпечувати себе харчовою продукцією, експортуючи значну її кількість (особливо цукру та хліба), мала розвинуту легку та важку промисловість, що спиралася здебільшого на місцеву сировинну базу. Власні енергоносії, в основному донецьке вугілля, забезпечували роботу транспорту. У великих містах зосереджувалися висококваліфіковані кадри викладацько-наукового складу, інженерно-технічного персоналу, робітництва тощо. Дослідники зауважують, що, без сумніву, для подальшого розвитку економіки України необхідні були реформи,

головним чином, у сфері земельних відносин. Об'єктивно в українських губерніях не було голоду, оскільки навіть малозаможні селяни мали землі (і здебільшого високоякісний чорнозем) не менше, ніж середні західноєвропейські фермери. Але селянське господарство велося нерационально, застарілими методами та здебільшого архаїчними знаряддями праці.

Узагальнюючи досвід державотворення, історики України прийшли до висновку, що у довгостроковій перспективі основний наголос необхідно було робити на раціоналізації та технічному переоснащенні культури землеробства і землекористування. Але ці заходи могли б дати справжній ефект не раніше, ніж через 10–20 років. У ситуації, що склалася наприкінці Першої світової війни та на початку Російської революції з урахуванням соціально-політичних реалій земельна реформа була вкрай необхідною, насамперед, для перетворення малозабезпечених селян на справжніх, міцних власників, виведення їх на рівень «середнього класу», тобто, врешті-решт перетворення їх на чисельний власницький прошарок – основу майбутнього українського суспільства, а відтак і демократичної правової держави.

Новітня українська історіографія та її відомі представники оцінили діяльність урядів, що перебували при владі в період Української революції 1917–1920 рр., в більшості випадків негативним чином. Центральна Рада, соціалістична за свідомістю більшості своїх керівників, скасувала приватну власність на землю, тоді як відповідно до справжніх прагнень селянства її необхідно було б перерозподілити на нових, приватновласницьких засадах. Більш того, на відміну від більшовиків, які не тільки проголошували соціалізацію землі, а ще й мали політичну волю і створювали організаційно-владні інституції для впровадження (найжорстокішими засобами) такого роду проектів у життя, українські соціалісти були неспроможні здійснити жодних практичних заходів, щоб реалізувати свої гасла. Дослідники зауважують, що за таких умов радикальні елементи на селі почали втілювати проголошені в Універсалах гасла власними силами і на власний розсуд, що приводило тільки до анархії та стрімкого зростання злочинності. Стурбований уряд, який власною непоміркованістю спровокував таку ситуацію, видав указ про заборону самочинних дій, чим вніс остаточну дезорганізацію у свідомість селянства. До речі, це відбувалося в той самий час, коли більшовики вже почали наступ на Україну, обіцяючи селянам повний перерозподіл панської землі, на тих самих принципах «соціалізації», що пропонувала і Центральна Рада.

У результаті, як зауважують сучасні дослідники, замість проведення справді необхідних, законними засобами через державні установи заходів по наділенню малоземельних селян землею

національно-соціалістична влада проголосила курс на ліквідацію приватної власності на землю, не маючи ні конкретного плану його реалізації, ні сил для втілення його в життя. Згубними для економіки і суспільного порядку були також заходи (точніше декларації) Центральної Ради у сфері промисловості і торгівлі. Вони сприяли падінню дисципліни на виробництві і згортанню товарно-ринкових відносин при відсутності якоїсь чіткої і життєздатної альтернативи останнім. Зрозуміло, що все це протягом останніх місяців 1917 – початку 1918 р. спричинило тільки спад виробництва, зростання цін і безробіття, отже, вело до суцільного краху української економіки. Запобігти цьому можна було лише рішучими діями, спрямованими на відновлення приватновласницьких засад і товарно-ринкових важелів економічного життя, що й було зроблено П. Скоропадським.

Новітня історична література засвідчує, що Гетьман П. Скоропадський протягом всього свого правління щиро, на думку багатьох істориків, рішуче і послідовно намагався відновити в Українській державі нормальну економіку, засновану на принципах законності, недоторканості приватної власності та вільного підприємництва, однак, поєднуючи це з не дуже рішучими кроками у проведенні земельної реформи. Ці заходи при певній стабілізації протягом березня-вересня 1918 р. політичної ситуації, завдяки перебуванню в Україні німецьких та австро-угорських військ, а також за умов для українських товарів ринків Німеччини та Австро-Угорщини, дали вражаючі результати.

Сучасна історична література акцентує увагу на тому беззаперечному факті, що за Гетьманату 1918 р. економічне життя відновилося в лічені тижні, а промисловість і транспорт у цілому працювали нормально до осені 1918 р. Але справа з земельною реформою просувалася повільно. Гетьман і його уряд намагалися розробити виважений і послідовний закон про земельну реформу, спрямований на утворення великої кількості міцних середньовласницьких господарств за умов надання великим власникам адекватної компенсації з боку держави. Але, починаючи ще з останнього місяця правління Центральної Ради, після видання німецького указу про тимчасовий порядок землекористування, на селі фактично відновлювалися старі земельні відносини. Поки міць німецьких та австро-угорських військ не ставилася під сумнів, відносний спокій, а відтак і нормальна виробнича діяльність, у цілому зберігалася. Але поразка центральних країн у війні, при нерозумінні селянами гетьманського плану земельної реформи, сприяли тому, що село підпало під пропагандистський вплив з боку радикальних лівих сил: українських соціалістів, більшовиків та анархістів, майже однаково вороже

настроєних до приватновласницьких та вільноринкових основ нормального соціально-економічного життя.

Істориками доведено, що період Гетьманату був позначений реальними успіхами у справі державотворення. П. Скоропадський та помірковані українські діячі (за переконаннями здебільшого ліберали), яких він залучив до державотворчої роботи, чудово розуміли необхідність налагодження чіткої адміністративно-виконавчої вертикалі в державі, чому мали сприяти примирення, взаємні поступки та врахування інтересів всіх соціальних верств та етномовних груп країни. В цьому напрямку проводилася значна робота. Але, на жаль, за умов, коли класові і значною мірою штучно викликані національні антагонізми, перехреснюючись та посилюючись, починаючи з весни 1917 р. все більше поляризували суспільство, переламати ситуацію на краще не вдалося. В своїй конструктивній діяльності гетьман та очолюваний Ф. Лизогубом уряд наштотувалися на протидію майже з усіх боків. Але, якщо помірковані кола українських соціалістів та російських правих і право-центристських сил, перебуваючи в опозиції, розуміли, що Гетьманат все ж краще за більшовистську диктатуру і тому до певного часу не чинили йому особливих перешкод, то радикальні національно-соціалістичні і націоналістичні сили, як і більшовики, працювали на знищення гетьманської держави. У боротьбі проти неї вони фактично об'єдналися, зокрема В. Винниченко, піднімаючи проти гетьмана галицьких січових стрільців, водночас мав таємну угоду з більшовиками про спільні дії. Він та його прихильники зробили все, щоб січові стрільці не вирушили до Галичини на захист новоствореної ЗУНР, коли їх силами можна захистити Львів, а відтак і всю Західну Україну від поляків. Вони спрямували свої зусилля на знищення Гетьманату, на руїнах якого повстала Директорія. Вона не змогла створити власної життєздатної державності і врешті-решт залишила Придніпров'я більшовикам вже через кілька тижнів після того, як оволоділа Києвом.

Отже, виступ Директорії проти Гетьманату об'єктивно, поза бажанням ініціаторів і виконавців цієї акції, призвів до загибелі обох українських держав. Цей виступ мав фатальні наслідки: ЗУНР своєчасно не було надано допомогу, а у Придніпровській Україні власні радикальні сили виступили проти гетьмана саме тоді, коли, користуючись небоєздатністю німецьких військ, Червона армія розпочала наступ проти України по всьому фронту, до того ж інспіруючи більшовистські та анархістські виступи на сході та півдні країни.

Дослідниками встановлено, що падіння Гетьманату та встановлення на більшій частині України влади радикальної націоналістично-соціалістичної Директорії призвело до остаточного краху нормальної економічної життєдіяльності, що вирішальною мірою сприяло

утвердженню тут влади більшовиків. На селі фактично запанувала анархія з розграбуванням маєтків, єврейськими погромами та самочинними, по суті бандитськими, розправами з усіма, хто опирався свавілля розбещеної «отаманщини». За таких умов необхідні для промислового виробництва й товарообігу економічні зв'язки розірвалися не тільки з іншими країнами, а навіть між регіонами і містами самої України, остаточно паралізувавши її промисловість. Не будучи здатними організувати нормальну життєдіяльність, продовжуючи перебувати у полоні радикально-соціалістичних гасел та зазнаючи поразок з усіх боків, уряд Директорії переходить у соціально-економічних питаннях майже на більшовистську платформу. Наслідком стала остаточно політична дезорієнтація втомленого, розчарованого подіями населення, яке заради відновлення порядку і спокою було вже згодне на будь-яку, але міцну владу.

Таким чином, виходячи з аналізу новітньої української історіографії, можна констатувати, що незважаючи на порівняно високий рівень розвитку та більш-менш задовільний в 1917 р. стан українських губерній, орієнтація соціально-економічної політики Центральної ради на соціалістичні гасла сприяла швидкому падінню виробництва, згортанню ринкового товарообміну та поширенню хаосу на селі. Певна стабілізація економічної життєдіяльності за часів Гетьманату на приватновласницько-ринкових засадах не була стійкою, головним чином, через невирішеність аграрного питання. Останнє було однією з основних причин падіння Української держави гетьмана П. Скоропадського. Радикальний економічний курс національно-соціалістичної, нездатної до налагодження упорядкованого державного життя Директорії мав ще гірші наслідки порівняно з тим, що проводився Центральною Радою.

Директорія повторювала всі помилки останньої, але у їх гіпертрофованому вигляді, за значно гірших для існування Української держави внутрішніх та зовнішніх умов. Це зумовило дискредитацію українських національних, здебільшого соціалістичних, політичних сил, які все більше втрачали підтримку не тільки серед міського, а й навіть сільського населення. Тому не дивно, що у 1919 р. основна боротьба на Україні розгорнулася вже між Червоною та Білою арміями, на прапорах яких були накреслені протилежні, але досить зрозумілі соціально-економічні гасла: державний комунізм і реставрація старих порядків.

ЛІТЕРАТУРА

- 1 Дорошенко Д.І. Історія України. 1917–1923 рр. [У 2 т. / Упоряд., авт. перед. та коментар К.Ю. Галушко] / Д.І. Дорошенко. – К. : Темпора, 2002. – Т. 1: Доба Центральної Ради. – 2002. – 320 с.; Т.2: Українська Гетьманська держава 1918 року. – 352 с.
- 2 Верстюк В.Ф. Діячі Української Центральної Ради: [Біогр. довід.] / В.М. Верстюк, Т.С. Осташко. – К. : [Б.в.], 1998. – 254 с.
- 3 Капелюшний В.П. Здобута і втрачена незалежність: історіог. нарис укр. державності нац.-визвол. змагань (1917–1921) / В.П. Капелюшний / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К: ТОВ «Олан», 2003. – 607 с.
- 4 Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр. / Р. Млиновецький. – Львів: Каменяр, 1994. – 568 с.
- 5 Павленко Ю. Українська державність у 1917–1919 рр. (історико-генетичний аналіз) / Ю. Павленко, Ю. Храмов. – Київ : «Манускрипт», 1995. – 262 с.
- 6 Пиріг Р.Я. Гетьманат Павла Скоропадського: між Німеччиною і Росією / Р. Пиріг; Інститут історії НАН України, 2008. – 209 с.
- 7 Реєнт О. Павло Скоропадський / О. Реєнт. – К. : Видавничий дім «Альтернативи», 2003. – 304 с.